

Anna Kuśmirek

„GWIAZDA JAKUBA” (LB 24,17)
I JEJ INTERPRETACJE

THE STAR OF JACOB (NUMBERS 24:17)
AND ITS INTERPRETATIONS

STRESZCZENIE

Wśród różnych interpretacji „gwiazdy z Jakuba” z Lb 24,17 ogromną rolę odegrała interpretacja mesjańska, która jest występuje zarówno w tradycji żydowskiej, jak i chrześcijańskiej. Celem tego artykułu jest prześledzenie rozwoju interpretacji motywu tajemniczej „gwiazdy z Jakuba”, poczynając od tekstu masoreckiego Lb 24,17, przez starożytne tłumaczenia, aż po egzegezę wczesnych ojców Kościoła.

SŁOWA KLUCZE

gwiazda;
Jakub;
Balaam;
Lb 24,17;
starożytne
tłumaczenia;
interpretacja
patrystyczna

ABSTRACT

Among the various interpretations of “The Star out of Jacob” (Numbers 24:17), the messianic reading, present in both the Jewish and the Christian traditions, has played an enormous role. The purpose of this study is to review the development of different interpretations of “The Star out of Jacob”, starting from the Masoretic Text of Numbers 24:17, proceeding through the ancient versions,

KEYWORDS

star;
Jacob;
Balaam;
Numbers 24:17;
ancient translations;
patristic
interpretation

and ending up with the exegesis of the early Church Fathers.

Pełna symboliki tajemnicza wyrocznia o „gwieździe z Jakuba i berle, które powstanie z Izraela” (Lb 24,17), została włączona, wraz z innymi wyroczniami, w barwną historię pogańskiego proroka Balaama (Lb 22–24). Termin „berło” jest dość jednoznaczny, ponieważ był często używany jako atrybut władzy, jednak pojęcie „gwiazda” zawiera w sobie wielowarstwowe znaczenie. Na Bliskim Wschodzie gwiazdy uznawano za istoty nadprzyrodzone, którym oddawano cześć jako bóstwom. W Biblii gwiazdy (heb. *kôkâbîm*; grec. LXX, NT *asteres*) określają głównie światła na niebie inne niż słońce i księżyc. Choć mają one panować nad dniem i nocą, to jednak Biblia wyraźnie podkreśla, że są to dzieła Boga¹. W niektórych tekstach oznaczają błogosławieństwo Boże w postaci wielkiej liczby potomków², a w innych mają znaczenie metaforyczne – są symbolem ludu bądź występują w apokaliptycznych wizjach przyszłych wydarzeń kosmicznych.

Wśród różnych prób wyjaśnień „gwiazdy z Jakuba” zwraca uwagę interpretacja mesjańska, która jest obecna zarówno w tradycji żydowskiej, jak i chrześcijańskiej. Temat ten powraca też we współczesnej literaturze egzegetycznej, w której na nowo podejmuje się analizę starożytnych świadectw zawierających interpretacje mesjańskie.

Celem tego artykułu jest prześledzenie rozwoju interpretacji motywu tajemniczej „gwiazdy z Jakuba”, poczynając od tekstu masoreckiego Lb 24,17, przez starożytne tłumaczenia aż po egzegezę wczesnych ojców Kościoła.

¹ Rdz 1,16-18; Ps 136,9; Jr 31,35.

² Zob. Wj 32,13; Pwt 1,10; 10,22; 28,62; 1 Krn 27,23; Ne 9,23. Por. Rdz 15,5; 22,17; 26,4.

1. ANALIZA TEKSTU MASORECKIEGO Lb 24,17

Werset Lb 24,17 należy do czwartej wyroczni Balaama (24,15-19). Rozpoczyna się ona wprowadzeniem (ww. 15-16), które przedstawia osobę Balaama jako wieszczka (por. w. 24,3-4)³, a następnie uzupełnia jego autoprezentację (w. 16). Balaam syn Beora otrzymuje pełne objawienie od Boga (słyszy, widzi i posiada wiedzę Najwyższego). Proroctwo Balaama dotyczy przyszłości Izraela (ww. 17-19). W wyroczni użyty został symboliczny obraz (w. 17), który został uzupełniony informacją o pokonaniu wrogów przez Izraela. Podbite mają zostać Edom/Seir⁴, to one staną się własnością Izraela (w. 18)⁵. Wszystko to dopełni się w przyszłości, kiedy Izrael wzrośnie w siłę. W wyroczni przybiera to formę życzenia, które obejmuje wprowadzenie dominacji i zniszczenie wrogów Izraela. Jeśli zatem Jakub zacznie panować, to wrogowie zostaną zniszczeni⁶. Źródłem dominacji będzie Jakub (tzn. Izrael), a zniszczenia – „miasto”⁷. Po wzmiance na temat Edomu wyrocznia powraca do sytuacji w Moabie (w. 14b).

Kulminację czwartej wyroczni zawiera tekst masorecki w. 17, który sprawia pewne trudności. Autor biblijny opisuje to, co ma nastąpić, językiem pełnym symboli i tajemniczości:

<p><i>ʿerʿennû wʿlôʿ ʿattâh</i> <i>ʾăšûrennû wʿlôʿ qârôḇ</i> <i>dārak kôkâb mijjaʿ âqôḇ</i> <i>wʿqām šēbet mijjišrâʿel</i> <i>ûmâḥaš paʾûtê môʾâb</i> <i>wʿqarqar kol-bʿnê-šēt.</i></p>	<p>Widzę go, lecz nie teraz; dostrzegam go, lecz nie blisko. Wезде gwiazda z Jakuba, i powstanie berło z Izraela. Zniszczy skronie Moabu, i głowy wszystkich synów Seta.</p>
--	---

³ Por. Lb 24,3-9 trzecia wyrocznia Balaama.

⁴ Seir – kraina (Rdz 32,4) i górskie terytorium (por. Pwt 33,2). Edom – lud. Tu jako paralelizm (por. Sdz 5,4).

⁵ W Biblii są również wzmianki, że nie należy walczyć z Edomem (Lb 20,14-21; Pwt 2,4-5).

⁶ Por. Mi 5,8; Iz 60,12; Za 12,6.

⁷ Hebr. *ʿir* („miasto”) tłum. tu też – „Ar” (lub Ir), miasto w Moabie, miejsce spotkania Balaama z Balakiem (22,36; por. 21,28).

Werset ten jest zbudowany z trzech dwuwierszy. Pierwszy z nich wskazuje, że Balaam mówi o wydarzeniach, które będą miały miejsce w przyszłości, drugi symbolicznie opisuje tajemniczą postać, która pojawi się i odegra ważną rolę, a trzeci dwuwiersz rozpoczyna serię prorocत्व na temat podboju Moabu i Edomu przez Izraelitów.

Prorocत्व rozpoczyna fraza „widzę⁸ to/go, lecz jeszcze nie teraz”, z którą paralelizm tworzy wiersz drugi: „dostrzeżę go/to, lecz nie blisko”. Druga fraza poszerza w pewien sposób znaczenie głoszonej wyroczni. Użyte w pierwszej części słowo *‘attāh* – „teraz” wskazuje na czas prorocत्वa, a paralelny do niego przymiotnik *qārôl* – „bliski”, może odnosić się zarówno do czasu, jak i przestrzeni. W ten sposób wizja Balaama została przedstawiona jako prorocत्व, które jest przesunięte w czasie i w przestrzeni⁹.

Hebrajski rdzeń *r²-h* – „widzieć”, zdaniem Ashleya, został użyty w celu wskazania na odmienny niż czysto fizyczny rodzaj postrzegania (22,41; 23,13; 24,2). Chodzi tu o duchowe postrzeganie, którym obdarzony jest Balaam dzięki swojemu wewnętrznemu, duchowemu, otwartemu „oku” (w. 3-4)¹⁰.

W tekście tego dwuwiersza pewną trudność sprawia interpretacja sufiksu 3. os. rodz. m. l. poj. obu czasowników: *‘er’ennû* i *‘ăšûrennû*. Jest to sufiks, który można odczytać zarówno jako osobowy („go”), jak i bezosobowy („to”). W zależności od przyjętej interpretacji zmienia się sens tych wyrażań, mianowicie „widzę go” i „dostrzegam go” lub „widzę to” i „dostrzegam to”. W pierwszym przypadku zapowiedź dotyczy osoby, która ma się pojawić w przyszłości i jest opisana za pomocą metafory z drugiego dystychu natomiast w drugim – może odnosić do „gwiazdy” i/lub „berła”, które są podmiotami tej samej metafory lub też całości widzenia jako takiego.

⁸ Użyto tu hebr. rdzeń *r²-h* w forma Qal impf. 1. os. l. poj. wraz z sufiksem 3. os. rodz. m.

⁹ Ashley, *The Book of Numbers*, 499-500.

¹⁰ Ashley, *The Book of Numbers*, 500.

Również rdzeń *d-r-k*, który rozpoczyna następny dwuwiersz w TM sprawia pewną trudność. Czasownik *dāraḳ* zazwyczaj tłumaczy się jako „chodzić”, „deptać” (por. Pwt 1,36; Lm 1,15)¹¹, który może oznaczać dominację (w ugaryckim *darkatu* – „dominacja”)¹². Może być to również czasownik odrzeczownikowy od słowa *derek* („droga”, „ścieżka”), który ma znaczenie „torować sobie drogę”, „wędrować”. W tym wypadku może odnosić się do trajektorii gwiazdy na niebie, począwszy od momentu, kiedy ta pojawia się na horyzoncie. Tutaj czasownik może odnosić się do przyjścia zapowiadanej postaci, dlatego jest tłumaczony w całym wyrażeniu jako „wезде gwiazda z Jakuba”.

Autor biblijny nie określa tożsamości tego, który ma przyjść. W TM postać ta jest opisana za pomocą dwóch hebrajskich terminów tj. *kōkāb* – „gwiazda” i *šēbet* – „berło”. Możliwe, że jest to ktoś nazwany „gwiazdą” albo „berłem”, w kolejnych liniżkach też może chodzić o Izrael jako lud.

Hebrajskie słowo *kōkāb*, tak jak w innych językach semickich, może mieć znaczenie: „gwiazda”, „planeta” lub „ciało niebieskie”. W Biblii Hebrajskiej rzeczownik *kōkāb* występuje 37 razy¹³. W kontekście terminu *šēbet* – „berło” może chodzić o gwiazdę jako symbol postaci królewskiej lub też być personifikacją jakiegoś konkretnego władcy. Wprawdzie symbol „gwiazdy” jako określenie figury królewskiej jest w Izraelu mało znany. Wydaje się, że był on jednak dość popularnym określeniem na starożytnym Bliskim Wschodzie, a królewskie odniesienie potwierdza paralelny termin *šēbet* „berło” (Am 1; 5, 8; Ps 45,7).

¹¹ Słowo to może zawierać konotacje militarne (zob. Pwt 33,29 i Iz 63,3).

¹² Milgrom, *Numbers*, 207.

¹³ Najczęściej ze słowem „niebiosa” – 10 razy (Rdz 22,17; 26,4; Wj 32,13; Pwt 1,10,22; 28,62; 1 Krn 27,23; Ne 9,23; Iz 13,10; Na 3,16) lub „księżyc” – 6 razy (Rdz 37,9; Pwt 4,19; Jr 31,35; Ps 8,4; 136,9; Koh 12,2).

J. Milgrom, który reprezentuje współczesną egzegezę żydowską, podaje cztery rodzaje interpretacji hebrajskiego terminu *kôkēb*¹⁴:

- 1) Obraz jakiegoś króla. Podobna metafora jest w Iz 14,12, gdzie król babiloński jest nazwany jako poranna gwiazda (zob. też Ez 32,7¹⁵). W tym kontekście może się odnosić do króla Dawida.
- 2) Obraz mesjańskiego króla. W ten sposób m.in w interpretacji rabiego Akiby: „Rabbi Simeon ben Jochaj nauczał tymi słowami: Rabbi Akiba interpretował «Gwiazda powstanie z Jakuba» jako Kochba („gwiazda”) wyjdzie z Jakuba. Kiedy Rabbi Akiba zobaczył ben Kozbę, rzekł tak: «Oto król Mesjasz!» R. Johanan ben Torta odparł: Akiba, prędzej trawa wyrośnie na twoich kościach, nim nadejdzie syn Dawida” (j. Taan. 68d)¹⁶.

Jeszcze inną identyfikację można wskazać na przykładzie Aleksandra Jannaja (103-76 przed Chr.), który na swoich monetach kazał wybić jako symbol gwiazdę, aby pokazać, że to właśnie on był tą zwycięską gwiazdą, która wyszła z Jakuba.

- 3) Obraz narzędzia zniszczenia wrogów, tj. komety lub gwiazdy, która jest zrzucana przez bogów¹⁷.
- 4) Hebrajski rdzeń *k-k-b* ma tu znaczenia nie „gwiazda”, lecz „orszak” (arab. *kaukabun* „mnóstwo wojska”) – mogło więc mieć sens: „orszak wymaszeruje z Jakuba”¹⁸.

Symbolicznym elementem tej wyroczni jest termin *šēbet* (190 razy w BH), który w większości języków semickich

¹⁴ Milgrom, *Numbers*, 207.

¹⁵ Por. też Ap 22,16.

¹⁶ Imię przywódcy drugiego powstania żydowskiego przeciw Rzymianom brzmiało: Simeon ben Kosba – listy znalezione w Murabba'at. Akiba zastosował grę słów: *ksb'* = *kkb'* („gwiazda” *Kosba* = *Kochba*), jednakże rabini niechętni temu powstaniu wskazali inną etymologię: *ksb'* = *kzb'* („kłamca” – *Kosba* = *Kozba*). Por. Jacobus, „Balaam's «Star Oracle»”, 399-429.

¹⁷ Np. Reszef, Nergal czy Apollo.

¹⁸ Odczytanie terminu *kkb* jako „orszak”, odpowiada interpretacji *šēbet* jako pokolenia.

oznacza 1) „kij”, „drąg”, „berło” (aram. biblijny i inne dialekty aram.; akad. *šabbītu*); 2) „plemię” „szczep” (żyd. aram. *šbēt*)¹⁹. W Biblii *šēbet* jest interpretowane również jako „władca” ze względu na berło, które było znakiem prowadzącego plemię (por. Rdz 49,10,16 i Pwt 29,9). Potwierdza to m.in. wyrażenie „ten, który trzyma berło” w znaczeniu „władzę” (Am 1,5.8). Jest także mowa o „berle rządzących” (Iz 14,5, zob. też Ez 19,11; Ps 45,7). Niekiedy oznacza też „szczep”, „pokolenie”, „plemię” i obejmuje tych, którzy podlegają władzy ze względu na więzy krwi²⁰. Interpretację taką w Lb 24,17 zaproponował m.in. Albright²¹, który uważał, że hebrajskie wyrażenie należy odczytać jako „plemiona Izraela powstaną”²².

Inną propozycję znaczenia tego słowa przedstawił Gremser²³, który przyjął, że *šēbet* pochodzi od syryjskiego słowa *šbat* i oznacza „kometę”, „meteor” (por. żyd. aram. *kwkb' dšbjt*). Za pomocą tego terminu są opisywani zarówno bogowie, jak i królowie²⁴. Znaczenie „komety” stanowi w tej interpretacji astronomiczną paralelę do „gwiazdy”²⁵.

Ostatni dwuwiersz: „on zmiążdzy skronie Moabu i głowy wszystkich synów Seta” sprawia pewne trudności w interpretacji. Termin *pa'ātē* współcześni komentatorzy odczytują jako rzeczownik w liczbie podwójnej, czyli „skronie” ludzkiej głowy²⁶. Słowo to w liczbie podwójnej może odnosić się także do całej głowy i oznaczać tych, którzy są „głowami”

¹⁹ Dalman, *Aramäische-Neuhebräisches Handwörterbuch*, 413.

²⁰ Np. kiedy jest mowa o „pokoleniu Izraela” np. Rdz 49,16; 1 Krl 8,16 i in.

²¹ Albright, „The Oracles of Balaam”, 219, 225.

²² Podobnie D. Vetter (*Seberspruch und Segensschilderung*, 44) „plemiona Izraela podniosą się”, który mówi w pierwszej części o „gwiazdach Jakuba”, w obu przypadkach odczytuje liczbę mnogą.

²³ Gemser, „Die Stern”, 302.

²⁴ Np. bóg Nergal jest określany jako *ša šibṭi* tj. „komety”; faraon na steli Totmesa III, gdzie bóg Amon-Re mówi o władcy, porównując go do gwiazdy strzelającej płomieniami. Zob. Milgrom, *Numbers*, 163.

²⁵ Współcześnie tłumaczenie „komety” podaje ang. *The New English Bible*.

²⁶ Por. Kpł 13,41; Kpł 19,27.

Moabu, tzn. przywódców. Natomiast niejasny czasownik *qarqar* („burzyć”)²⁷ zastępuje się zwykle terminem *qoḏqōḏ* – „czaszka”²⁸ za Pięcioksięgiem Samarytańskim i Jr 48,45²⁹. W tym sensie opis przekazuje informacje paralelne w obu wierszach. Ostatnie hebrajskie słowo *šēt* z w. 17 jest uznawane za nazwę własną – Set³⁰, który zostanie zniszczony (hebr. *māḥas*)³¹. Przyjmując, że wyrocznia mówi o postaci królewskiej, to zostało tu opisane jej działanie, tj. zabicie przywódców Moabu i Edomu.

Użycie symbolu gwiazdy i berła w tekście masoreckim zapowiada przyjsie nowego króla w Izraelu. Pokonanie wrogów, zwłaszcza zwycięstwo nad Edomem (w. 18), przywołuje w pamięci panowanie Dawida, względnie eschatologicznego króla mesjańskiego porównywanego z Dawidem (zob. Am 9,11-12), jednak ta interpretacja znajduje swój wyraz pełniej w przekładach biblijnych.

2. LB 24,17 W QUMRAN

Już w zwojach qumrańskich, w których jest cytowany cały Lb 24,17 lub jego część, proroctwo jest interpretowane jako zapowiedź mesjańska. Literalny cytat znajduje się w IQM 11,6, w wezwaniu skierowanym do walczących. Również

²⁷ Por. Iz 22,5.

²⁸ Poza Lb 24,17 termin ten występuje jeszcze 11 x w BH (5 x Pięcioksiąg, 2 x Ps i Jr, po 1 x – 2 Sm; Hi i Iz). Zob. Schwab, *תִּקְוָה*, 515.

²⁹ TM: Jr 48,45: „pożera skroń Moabu i czaszkę synów wrzawy”. Tekst ten zmienia „synów Seta” na „synów wrzawy”, hebrajskie *šēt* – skrót od *š²et* – „wrzawa” por. Lm 3,47.

³⁰ Wyrocznia może odnosić się do tego, że Moab jest potomkiem Seta (przez Lota). Inaczej Albright („The Oracles of Balaam”, 219), który termin *šēt* odnosi do koczowniczego plemienia palestyńskiego Sutu. W ten sposób w obu członach można doszukać się poprawnego paralelizmu.

³¹ „Zniszczyć”, „zranić”, zob. Iz 30,26, gdzie *māḥas* jako „rana”; por. Pwt 32,39 oraz Hi 5,18.

tw. *Florilegium* z 4QTest 9-13 zawiera dłuższy fragment, mianowicie Lb 24,15-17, który umieszczony został w antologii tekstów³². Kontekst wypowiedzi Balaama o „gwiazdzie z Jakuba” i „berle z Izraela” wskazuje, że odnoszą się one do osoby Mesjasza – kogoś, kto pokona wrogów jako zwycięski król w czasach eschatologicznych. Cytat ten może być nawet najstarszą interpretacją mesjańską tekstu biblijnego³³. Tekst Lb 24,17-19 stanowi fragment hymnu *Reguły wojny* (1QM) (ok. 10 r. przed Chr. – 10 r. po Chr.)³⁴:

Tak nauczałeś nas od dawna, mówiąc: Wzejdzie gwiazda z Jakuba, powstanie berło z Izraela. Rozstrzaska skronie Moabu i zniszczy wszystkich synów Seta. I zejdzie z Jakuba i zgładzi tych, którzy pozostali z miasta. A nieprzyjaciel stanie się jego własnością, a Izrael dokona potężnych czynów (1QM 9,6-7)³⁵.

Werset Lb 24,17 poprzedza wprowadzenie, a sam tekst jest wersją TM z jedną niewielką zmianą³⁶, ww. 18 i 19 są zbliżone treścią. Cytat ten to podsumowanie hymnu o wojnie. Głosi on, że wcześniejsze wybawienia z rąk wrogów w historii Izraela dokonały się za pośrednictwem królów z pomocą Boga. Wyrocznia Balaama znajduje się na samym końcu tej listy i stanowi swego rodzaju gwarancję, że podobnie będzie w ostatecznej wojnie w przyszłości. Ponownie „gwiazda z Jakuba” i „berło z Izraela”, kontekst i zakończenie hymnu, jasno wskazuje na królewskiego Mesjasza, który poprowadzi lud w ostatecznej walce³⁷.

³² Pwt 5,28-29; 18,18-19; Lb 24,15-17; Pwt 33,8-11.

³³ García Martínez, „Balaam in the Dead Sea Scrolls”, 76.

³⁴ García Martínez, „Balaam in the Dead Sea Scrolls”, 76.

³⁵ Tekst hebr. i tłum. ang. zob. García Martínez – Tigchelaar, *The Dead Sea Scroll Study Edition*, I, 130-131; Muchowski, *Rękopisy znad Morza Martwego*, 52.

³⁶ Brak „waw” przed czas. *q-w-m*.

³⁷ García Martínez, „Balaam in the Dead Sea Scrolls”, 77.

Wyrocznia o „gwieździe z Jakuba” (Lb 24,17) znajduje się także w *Dokumencie Damasceńskim* (CD 7,14-21), a szczególnie wyraźny fragment z 7,18-8,1:

[...] których słowami Izrael wzgardził []. A gwiazdą jest Interpretator Prawa, który przybędzie do Damaszku, jak jest napisane: „Gwiazda wszędzie z Jakuba, a berło powstanie z Izraela”. Berło to książę całego zgromadzenia, kiedy wystąpi, „zniszczy wszystkich synów Seta” []. Ci uratowali się w czasie pierwszego nawiedzenia, a odstępcy zostali wydani pod miecz³⁸.

Proroctwo Balaama znajduje się tutaj w kontekście cytatu z Am 9,11, po którym następuje identyfikacja gwiazdy jako „Interpretatora Prawa” (*hw' dwrs htwrh*), a „berła” – jako „Księcia nad całym zgromadzeniem” (*hw' ns'j kl h'dh*). Fragment odmiennie niż dwa wcześniejsze odnosi się do dwóch eschatologicznych postaci³⁹.

W 4QpIz^a komentarz do Iz 11,1: „on władać będzie nad wszystkimi poganami i nad Magogiem” zdaje się nawiązywać do Lb 24,7.

Do wyroczni Balaama nawiązuje też błogosławieństwo przywódcy wspólnoty, który „podnosi się jak berło” (1QSb 5,20-29). Jednak w tym samym tekście został do niego odniesiony Iz 11,4, a także prawdopodobnie Rdz 49,9, co sugeruje, że postać ta uważana jest za mesjasza. Większość powyższych cytatów i nawiązań, jeśli nie wszystkie, zostało podanych w zestawieniu z innymi fragmentami biblijnymi, jednak wszystkie są związane z oczekiwaniami mesjanistycznymi.

³⁸ García Martínez – Tigchelaar, *The Dead Sea Scroll Study Edition*, I, 561.

³⁹ F. García Martínez („Balaam in the Dead Sea Scrolls”, 81) nawiązuje do innych fragmentów qumrańskich, gdzie jest mowa o obecności na Syjonie dwóch Mesjaszy „w ostatnich dniach”. Druga postać zidentyfikowana z „księciem całego zgromadzenia” jest dobrze znana w tekstach qumrańskich jako określenie królewskiego Mesjasza (zob. 4Q285 oraz 1QM). Por. Jacobus, „Balaam's «Star Oracle»”, 399-429.

3. GWIAZDA Z LB 24,17 W STAROŻYTNYCH PRZEKŁADACH

Ważną rolę w rozwoju interpretacji Lb 24,17 odegrały starożytne przekłady⁴⁰. Istotną zmianę w brzmieniu tego wersetu widać już w przekładzie Septuaginty.

LXX Lb 24,17

Pokażę mu (*deiksō autō*), ale nie teraz;
pobłogosławię, ale on się nie zbliża.
Wzajdzie gwiazda (*astron*) z Jakuba,
a z Izraela powstanie człowiek (*anthrōpos*),
i rozbije na kawałki władców Moabu,
i złupi wszystkich synów Seta.

Najbardziej uderzającą cechą LXX Lb 24,17 jest to, że w miejsce hebr. *šēbet* – „berło” wstawia *anthrōpos* – „człowiek”. Inne rozbieżności mają mniejsze znaczenie. W pierwszym stychu tłumacz LXX odczytał tekst spółgłoskowy formy czasownika *r-ʿ-h* – „widzieć” jako koniugację Hifil, a nie Qal, jak to zrobili masoreci, tłumacząc jako *deiksō autō* – „pokażę mu”. Może tu chodzić o Balaka (celownik), choć nie jest to całkiem pewne. Natomiast drugi rdzeń został przetłumaczony jako *makaridzō*, który odpowiada hebrajskiemu rdzeniowi *ā-š-r* – „błogosławić”, a nie *š-w-r* – „patrzeć”. Ponadto słowo *qrwb* zostaje przetłumaczone w formie czasownikowej (*eggidzei*). Gwiazda w LXX została odczytana również jako symbol i przetłumaczona literalnie (grec. *astron*). Natomiast symbol berła LXX zastępuje nieprecyzyjnym terminem *anthrōpos*, który nie wskazuje wprost na królewski charakter oczekiwanej postaci⁴¹.

Wyrażenia: „pokażę mu” i „pobłogosławię” mogą być celowymi odstępstwami od TM, czyli ewentualnymi reinterpretacjami

⁴⁰ Cathcart, „Numbers 24:17”, 511-519.

⁴¹ Lust, „The Greek Version”, 76.

tacjami tradycji masoreckiej, mającymi na celu przygotowanie sceny pod zapowiedzi, które dopiero zostaną wygłoszone⁴².

Termin gwiazda przetłumaczono dosłownie jako *astron*, jednak stanowi on prawdopodobnie personifikację jakiegoś konkretnego władcy – często sugerowano tu osobę Dawida. Zmiana w stosunku do tekstu hebrajskiego następuje w kolejnym stychu „i powstanie człowiek z Izraela”. Zastąpienie hebrajskiego *šēbet* słowem *anthrōpos*⁴³ ma swoje uzasadnienie, ponieważ zarówno gwiazda, jak i berło dotyczą jakiejś jednostki⁴⁴. Jednak wstawiając do tekstu *anthrōpos* w miejsce „berła”, LXX unika bezpośredniego skojarzenia, że osoba, o której jest mowa, ma być postacią królewską⁴⁵.

Końcowy fragment tekstu hebrajskiego, gdzie jest mowa o skroniach Moabu⁴⁶, LXX interpretuje jako „władców Moabu”, a samo działanie tego, który przyjdzie, opisuje jako „rozbije na kawałki”, natomiast synowie Seta zostaną złupieni.

4. TARGUMY 24,17⁴⁷

	TgO	TgN	TgPsJ
17a	widziałem go, lecz nie teraz	widzę go, lecz nie ma go teraz tutaj	
17b	oglądam go, lecz nie jest blisko	spoglądam na niego, lecz nie jest blisko	

⁴² Wevers, *Notes on the Greek Text of Numbers*, 413.

⁴³ Por. LXX Lb 24,7.

⁴⁴ Symmach tłumaczy w tym miejscu literalnie – *skeptron*.

⁴⁵ Wevers, *Notes on the Greek Text of Numbers*, 413.

⁴⁶ Pierwsza część dwuwiersza w przekładzie Symmachusa brzmi tak: *kai paisei klimata Mōab* – „a on porazi zbocza Moabu”, por. tłum. BP: „i zniszczy rubieże Moabu”.

⁴⁷ Tłumaczenie targumów oraz szerzej na temat ich interpretacji za: Kuśmirek, *Balaam i jego wyrocznie*.

17c	gdy powstanie król z Jakuba	powstanie król spośród tych z domu Jakuba	kiedy zapanuje potężny król spośród tych z domu Jakuba
17d	i namaszczony zostanie Mesjasz z Izraela	i wyzwoliciel, i władca spośród tych z domu Izraela	i zostanie namaszczony Mesjasz i potężne berło z Izraela
17e	i zabije przywódców Moabu	i zabije potężnych Moabitów	i zabije przywódców Moabitów
17-18	i panować będzie nad całą ludzkością	i zniszczy wszystkich synów Seta, i wypędzi wszystkich zamożnych panów	i przetrzebi wszystkich synów Seta, wojska Goga, który w przyszłości stanie do walki przeciw Izraelowi, i padną ich wszystkie martwe ciała przed nim

Aramejskie tłumaczenia 17a i b niewiele różnią się od TM⁴⁸. Dodane są jedynie niewielkie wskazania czasowe, podkreślające, że ma się to wydarzyć w przyszłości. W targumach „gwiazda” (17c) zostaje zinterpretowana jako „król”, w formie zapowiedzi „powstanie król” (TgN: *mlk lmqwm* TgO) lub też „zapanuje król” (TgPsJ: *jmlwk mljk*)⁴⁹. Natomiast „berło” (17d) w TgO zostaje zinterpretowane jako *mšjh*[?] – „namaszczony”, „Mesjasz”. Może się to odnosić do wcześniej wspomnianego króla⁵⁰. Czasownik „powstać” z TM TgO tłumaczy jako czasownik „zostanie namaszczony”. Inny przekład podaje TgN, który całe wyrażenie zastępuje złożeniem „wyzwoliciel i władca”. Natomiast TgPsJ mówi o „mesjaszu”

⁴⁸ Np. w TgO i TgPsJ (także TgF) odchodzi się od paralelizmu „lecz nie”, drugi taki zwrot zmieniając na „lecz on nie jest” (TgPsJ; TgO).

⁴⁹ Por. tłum. 24,7: „król jest wyniesiony [wywyższony] jak gwiazda”.

⁵⁰ Por. Rdz 49,10, TgO tłumaczy „berło” jako „władca”. Inaczej targumy do Ps 45,7 i Iz 11,4.

(*mšjh*²) i „berle” (*šbt*). Czasownik „wstał” jest oddany przez słowo *rbj* – „namaszczyć”, „być namaszczonym” użyty tu w czasie przyszłym „i zostanie namaszczony (czynność) namaszczony (osoba)”. Rzeczownik „berło” jest określony przymiotnikiem „silny” (*tqj*). Wynika z tego, że osoba zostanie podniesiona do wysokiej godności, co w starożytnym Izraelu dokonywało się przez namaszczenie.

Hebrajskie określenie „skronie Moabu” wszystkie targumy tłumaczą jako przywódcy Moabu (17f)⁵¹. Targumy stosują bardziej precyzyjny rdzeń *q-t-l* – „zabić”. Termin *qrqr* z TM w targumach został odczytany jako paralelny czasownik, który znaczy „zniszczyć”, „zburzyć”, „spustoszyć” (TgN: „zniszczyć”, podobnie TgPsJ). Inaczej tłumaczy TgO, który podobnie jak w TM, zastępuje go terminem *qdqd* w znaczeniu „głowa”, metaforyczne „przywódca”, w sensie „panować nad”⁵².

Wyrażenie „wszyscy synowie Seta” w TgO zostaje oddane jako „wszystkie dzieci ludzkości”, w ten sposób nawiązuje do tego, że cały rodzaj ludzki wywodzi się od Seta, trzeciego syna Adama i Ewy (Rdz 5,3)⁵³, natomiast w TgN najpierw fraza ta jest przetłumaczona dosłownie, a następnie figuratywnie jako „posiadający bogactwa”⁵⁴. Również TgPsJ pozostawia „wszyscy synowie Seta”, ale dodaje głosę objaśniającą, w której utożsamia „synów Seta” z „wojskami Goga”. Jest to nawiązanie do prorocत्व Ez 38–39, w których jest mowa o „wojskach Goga, które w przyszłości staną do

⁵¹ W TgO, TgPsJ – „przywódcy”, „księżęta” (*rbrbnj*) króla Moabu. Por. 1 Sm 14,38; Jr 48,45. W TgN jako „potężni” (*tajpj*).

⁵² Por. TgO do Pwt 33,20: hebr. *qdqd* tłum. jako *mlkjn* – „królowie”. Zob. Houtman – Sysling, „Balaam’s Fourth Oracle”, 204, przyp. 43.

⁵³ Wg tradycji rabinackiej Adam zrodził Seta na swój obraz i podobieństwo, gdy tymczasem Kain był do niego zupełnie niepodobny. Set jako godny następca ojca, był uznawany za protoplastę całego rodzaju ludzkiego. Por. 1 Krn 1,1, gdzie Set jest wymieniony jako przedstawiciel pokolenia, które nastąpiło po Adamie. Zob. Houtman – Sysling, „Balaam’s Fourth Oracle”, 204.

⁵⁴ Dosł. „panowie bogactwa”, „zamożni panowie”.

walki przeciw Izraelowi” (38,8). W głosie TgPsJ jest też nawiązanie do Ez 38,21-22, gdzie Bóg zapowiada karę, która spadnie na Goga za jego atak i wrogość oraz Ez 39,4-5. Następnie targumista zwięźle streszcza karę „i padną ich wszystkie martwe ciała przed nim”. Rdzeń *n-p-l* – „padać” „upadać” pochodzi przypuszczalnie z Ez 39,4. Występuje też w TgPal Lb 11,26, gdzie w związku z Gogiem i Magogiem mowa jest o tym, że „padną z ręki Króla Mesjasza”. Za pośrednictwem odniesienia do wielkiej wojny Goga z Izraelem tłumacz wyraźnie przesuwają to proroctwo na koniec czasów.

Na zakończenie przeglądu starożytnych tłumaczeń warto zwrócić uwagę, że najwierniejszy przekład Lb 24,17 znajduje się w Wulgacie: *orientur stella ex Iacob et consurget virga de Israhel*. Wydaje się, że gdy Hieronim przygotowywał swe tłumaczenie, mesjanistyczna interpretacja tego wiersza narzucała się sama.

5. LITERATURA APOKRYFICZNA

Aluzji do czwartej wyroczni Balaama, o gwiazdzie Lb 24,17, dopatrywano się w *Testamencie Dwunastu Patriarchów*, a przede wszystkim w *Testamencie Lewiego i Judy*.

Testament Lewiego 18,3: „Jego gwiazda pojawi się na niebie jak król, światło poznania będzie świecić jak słońce za dnia”.

Testament Judy 24,1: „Po tym wszystkim wszędzie dla was gwiazda z Jakuba w pokoju i powstanie człowiek z mego potomstwa i jakby słońce sprawiedliwości, postępujący z synami ludzkimi w łagodności i sprawiedliwości, a żaden grzech w nim się nie znajdzie”.

Ponownie zacytowane fragmenty nawiązują do Lb 24,17 i zapowiadają przyście Mesjasza jako „króla” czy też „człowieka z mego potomstwa”. W interpretacji obu testamentów zastosowanie tej wyroczni jest podobne do tekstów qumrańskich.

Analogie do tekstu Lb 24,15-17 uczeni odnajdują także w 1 Hen 1⁵⁵. Choć fragment ten nie przytacza wprost wyroczni z Lb 24,17-19, to jednak zakłada się jej znajomość⁵⁶.

6. LB 24,17 A EWANGELIA MATEUSZA

Celem autora Ewangelii Mateusza jest ukazanie znaczenia Jezusa Chrystusa, sięga więc do postaci, obrazów i idei występujących w Starym Testamencie. Ewangelia Dzieciństwa proklamuje „Jezusa Chrystusa” jako „syna Dawida” i „syna Abrahama” (Mt 1,1). Wśród tych obrazów jest mowa o przybyciu magów, którzy pytają o narodzonego króla, ponieważ ujrzeli gwiazdę (Mt 2,2).

Już od II w. po Chr. zastanawiano się, czy Mt 2,1-12 należy interpretować w związku z wyrocznią Balaama. Zasadniczo wielu uczonych przyjmuje związek intertekstualny Mt i Lb 24,17 jako bardzo prawdopodobny, choć pytanie o wzajemną relację obu tekstów i o to, czy Mt rzeczywiście opiera się na Lb, pozostaje otwarte⁵⁷. Wskazuje się przede wszystkim na paralelizm między najważniejszymi elementami, który zachodzi w LXX i Mt⁵⁸:

⁵⁵ Zob. Np. Greene, *Balaam and His Interpreters*, 135-140.

⁵⁶ E. Tigchelaar uważa, że wyrocznię odczytywano jako teofanię, a nie jako zapowiedź mesjanistyczną, a Lb 24,15-17 użyto jako wzorca w 1 Hen 1. Por. Tigchelaar, „Balaam and Enoch”, 96; zob. też Greene, „The Balaam Figure”, 96-100

⁵⁷ Szerzej zob. Niclas, „Balaam and the Star of the Magi”, 233-246.

⁵⁸ Magowie z Mt przybywają ze Wschodu tak samo jak Balaam (zob. Lb 22,5; 23,7), choć oczywiście nie w celu przeklinania Izraela, lecz oddania hołdu nowemu królowi żydowskiemu. Pod koniec opowiadania pada stwierdzenie, że magowie „udali się w drogę do swej ojczyzny” (Mt 2,12), podobnie jak Balaam, który „odszedł do swej ojczyzny” (Lb 24,25). Filon z Aleksandrii w *Życiu Mojżesza* (1,276-277) pisze, że Balaama uważano za „maga”. Niektórzy komentatorzy dopatrują się też podobieństwa między Herodem a Balakiem.

LXX 24,17a	Mt 2,2b
<i>anateleī astron eks Jakōb</i> wschodzi/ podnosi się gwiazda z Jakuba	<i>eidomen gar autou ton astera en</i> <i>tē anatolē</i> ujrzeliśmy bowiem jego gwiazdę na Wschodzie

W tym kontekście widać paralelizm elementów: „wschodzi gwiazda z Jakuba, z Izraela podnosi się berło”, które łączy się z dwoma odrębnymi wydarzeniami, ściśle ze sobą związanymi. Kiedy wszędzie gwiazda z Jakuba, wtedy w Izraelu podniesie się wyjątkowe berło. W tej sytuacji nie trzeba Jezusa identyfikować z gwiazdą, bo On jest nowo narodzonym Królem, którego „berło” podniesie się w Izraelu dopiero po tym, jak pojawi się gwiazda. A zatem gwiazda w Mt tylko sygnalizuje przyjście na świat Jezusa, podczas gdy tamta z Lb jest obrazem samego Mesjasza. Takie znaczenie wydaje się tym bardziej prawdopodobne, gdy Lb 24,17 rozpatruje się w kontekście zwycięstw Dawida z Sm 8,1-14 i Mateuszowej myśli przewodniej, że Jezus jest synem Dawida. Również reakcja Heroda, który wg Mt 2,4 pyta, gdzie narodzi się Mesjasz (a nie król Izraela), wydaje się znacznie bardziej prawdopodobna, jeśli związek między gwiazdą i królem ma podtekst mesjanistyczny⁵⁹.

O gwieździe z Lb 24,17 nie ma wzmianki w kontekście opowiadań ewangelijnych o narodzeniu Jezusa, ale wydaje się, że wskazuje na nią Ap 22,16 w kontekście, który przywołuje w pamięci zarówno Lb 24,17, jak i Iz 11,1⁶⁰.

⁵⁹ Niclas, „Balaam and the Star of the Magi”, 240.

⁶⁰ Niektórzy egzegeci pośrednie nawiązanie do *anthropos* z Lb 24,7.17 odnajdują w J 19,5 (*idou ho anthropos*).

7. GWIAZDA JAKUBA WE WCZESNEJ EGZEGETYCE PATRYSTYCZNEJ

Balaam i jego wyrocznie spotkały się z ogromnym zainteresowaniem ojców Kościoła, a szczególnie wyrocznia o gwiazdzie z Jakuba, którą powszechnie odbierano jako zapowiedź wcielenia. Jedno z najwcześniejszych świadectw interpretacji Lb 24,17 znajduje się w *1. Apologii* Justyna Męczennika. Analizując relację między chrześcijaństwem a judaizmem, Justyn omawia teksty Starego Testamentu zapowiadające wcielenie. Jednym z tych tekstów jest Lb 24,17:

Izajasz, inny prorok, to samo wyraził innymi słowami: „Wschodzi gwiazda z Jakuba, wyrośnie odrośl z korzenia Jessego, a w Jego ramiona narody złożą nadzieję”. Gwiazdą promienną, która wzeszła, i odroślą wyrosłą z korzenia Jessego jest właśnie Chrystus. Narodził się On dzięki mocy Bożej z Dziewicy pochodzącej z rodu Jakuba, ojca Judy, ojca wszystkich Żydów. Jesse był bowiem, według zapowiedzi, i Jego praojcem, zaś według następstwa rodowego był On synem Jakuba i Judy (32,12-14).

Teksty z Iz i z Lb Justyn splata ze sobą tak ściśle, że oba przypisuje Izajaszowi. Fragment 32 *1. Apologii* rozpoczyna cytatem z Rdz 49,10, który wprowadza motyw obietnic mesjańskich. Justyn chce dać do zrozumienia, że to Jezus wypełnił te obietnice, i w tym kontekście odwołuje się do Iz 11,1, dowodząc, że Jezus kontynuuje linię Jakuba – protoplasty wszystkich Żydów i Jessego, ojca Dawida.

W swym dziele *Dialog z Żydem Tryfonem* Justyn również cytuje Lb 24,17, tym razem przypisując prorocstwo Mojżeszowi:

Mojżesz zaś tymi słowami objawił, że miał wzejść jak gwiazda z rodu Abrahama: „Wезде gwiazda Jakuba, przywódca z Izraela” (*anastelei astron eks 'Iakob kai hegoumenos eks 'Israel*). A inne Pismo mówi: „Oto człowiek, Wschód imię jego” (*idou aner, anatole onoma auto*). Gdy bowiem

w momencie Jego narodzenia wzeszła gwiazda, jak to zapisano w Pamiętnikach jego apostołów, dzięki temu poznali Go mędrcy z Arabii i przybyli oddać mu pokłon” (106.4).

Justyn łączy Lb 24,17: „Wzjedzie gwiazda Jakuba, przywódca z Izraela” z Za 6,12: „Oto człowiek, Wschód imię jego”. W obu tekstach dopatruje się aluzji do gwiazdy betlejemskiej obwieszczającej narodziny Chrystusa. Justyn cytuje Lb 24,17 i wyjaśnia, że magowie⁶¹ rozpoznali Jezusa dzięki gwieździe, która pojawiła się przy Jego narodzeniu. Możliwe, że interpretacja Justyna opiera się na starszych tradycjach⁴⁸. Nie cytuje on wersji LXX, zamiast *anthropos* przekazuje *hegoumenos*, które bardziej odpowiada terminowi „berło” z tekstu hebrajskiego, interpretując go jako symbol przywództwa. Według tej interpretacji tekst ten odnosi się do Jezusa Chrystusa, na którego wskazuje „gwiazda”, względnie który sam jest „gwiazdą podnoszącą się z Jakuba” i „przywódcą Izraela”.

Pod wpływem Justyna swoją egzegezę przeprowadza też Ireneusz z Lyonu w swoim *W wykładzie nauki apostołskiej*, który komentując wyrażenie: „wschodzi gwiazda z Jakuba”, wskazuje na Gwiazdę Betlejemską:

I znów mówi Mojżesz: „Wzjedzie gwiazda z Jakuba i powstanie wódz z Izraela”. Bardzo wyraźnie ukazuje, że według porządku zbawienia jego cielesne narodzenie nastąpi wśród Żydów i ten, który się urodzi, będzie z pokolenia Jakuba i z pokolenia żydowskiego, a zstąpi z nieba przyjmując porządek zbawienia: gwiazda bowiem ukazuje się na niebie. Wskazuje także na wodza i króla: bo to on jest królem wszystkich zbawionych. Gwiazda ukaże się, gdy on się urodzi, tym, którzy mieszkają na wschodzie, magom. Przez nią dowiedzieli się o narodzonym Chrystusie i przybyli do Judei prowadzeni przez gwiazdę, aż gwiazda doszła do Betlejem, gdzie się narodził Chrystus,

⁶¹ Dla Justyna wydaje się naturalne, że magowie pochodzili z Arabii.

weszła do domu, gdzie złożony był chłopiec, owinięty w pieluszki, stanęła nad jego głową ukazując magom Syna Bożego, Chrystusa (58).

Ireneusz wraca jeszcze do Lb 24,17 w dziele *Przeciw herezjom* (3,9,2), w którym cytat ten przytacza dosłownie, wykazując, że Bóg chrześcijan jest jedynym prawdziwym Bogiem. Choć proroctwo o gwieździe z Lb 24,17 ewidentnie odnosi się do Chrystusa, to Ireneusz łączy je też z gwiazdą, która doprowadziła magów ze Wschodu do Betlejem. Według niego proroctwo Balaama prowadzi do opowiadania z Mt 2 o wędrówce magów, ich obecności przy żłóbku i złożeniu przez nich darów, a to wszystko zinterpretowane zostaje w sposób symboliczny.

W pismach późniejszych ojców Kościoła, począwszy od Euzebiusza i Orygenesesa, tekst Lb 24,17 bliższy jest wersji z LXX. *Hegoumenos* zostało zastąpione przez *anthropos*, zmieniony też został punkt ciężkości tekstu. Orygenes jest chyba pierwszym autorem, który na podstawie tego tekstu dowodził człowieczeństwa Chrystusa (*Hom Lb* 17,5). Dokonując egzegezy czwartej wyroczni Balaama, Orygenes zatrzymał się w swoich rozważaniach nad związkim łączącym proroctwo o gwieździe z wcieleniem. Interpretacja tej sceny przez Orygenesesa w dziele *Przeciw Celsjuszowi* (1,60) wyraża myśl, że narodziny Jezusa przynoszą kres wszelkim mocom demonicznym i magicznym. Kiedy magowie stwierdzili, że ich siły magiczne słabną, i szukali przyczyny tego zjawiska, zobaczyli znak na niebie, który odczytali przez pryzmat wyroczni Balaama. Jako powód oddania pokłonu przez magów wskazana jest tu najwyraźniej władza nowo narodzonego króla nad mocami demonicznymi.

Przekonanie, że Balaam prorołkował o gwieździe magów, podzielali jednogłośnie prawie wszyscy ojcowie Kościoła od II do V w., a także – choć w mniejszym stopniu – wiary w opatrnościowe wybranie Balaama na proroka posłanego do świata pogańskiego. W swoich objaśnieniach zwracali uwagę

na wspólne pochodzenie geograficzne Balaama i magów („ze Wschodu”) oraz zajmowali się tą samą profesją: wróżbiarstwem i wieszczaniem. Oba elementy stopniowo splotły się ze sobą tak, że dość wcześnie zaczęto magów przedstawiać jako „krewnych” lub „potomków” Balaama⁶².

Liczne wzmianki na temat Balaama u ojców Kościoła kierują zainteresowania uczonych w kierunku literatury apokryficznej, przypuszcza się nawet, że istniała także Księga Balaama, która się nie zachowała⁶³.

8. ZAKOŃCZENIE

Z przedstawionego przeglądu interpretacji Lb 24,17 wynika, że wygłoszona przez Balaama wyrocznia o „gwieździe” stała się dla następnych pokoleń Izraela nie tylko materiałem do licznych rozważań, lecz także budziła narastające oczekiwania przyjścia Tego, który zapewni zwycięstwo Izraela nad wrogami. Choć w tekście hebrajskim brak bezpośrednio znaczenia mesjańskiego, to jednak jego metaforyczny język, dwuznaczne określenia, a także kontekst militarny oraz zastosowane nazwy własne zawierają bogaty potencjał interpretacyjny. Posługując się gwiazdą i berłem w charakterze symboli, tekst hebrajski zapowiada przyjście nowego króla, przywódcy Izraela.

Nieco odmienny przekaz LXX nie potwierdza jednak wprost charakteru mesjańskiego „gwiazdy”. Jest on jednak najwcześniejszym świadkiem jej indywidualnej interpretacji. Natomiast symbol berła został zastąpiony terminem *anthropos*. Dopiero w interpretacji targumów tłumacze wyraźnie mówią o przyjściu króla mesjasza. Są one odzwierciedleniem tradycji

⁶² Por. Orygenes w swych *Homiliach do Liczb* (np. 13,7), przy czym na podstawie formuł wstępnych typu: „uważa się, że”, trzeba przyjąć, że raczej sam tego nie wymyślił, lecz przejął tradycję, która istniała przed nim. Zob. Leemans, „To Bless”, 293.

⁶³ Darrell, „The Star”, 431-462.

ustnych, które rozwinęły się dość powszechnie w starożytnym judaizmie w czasach rzymskich. W krytycznej sytuacji historycznej Żydzi oczekiwali bowiem Gwiazdy-Wyzwolicieła. Kolejne identyfikacje, np. Bar Kochby, nie przynosiły jednak rozwiązania. Soteriologiczne nadzieje związane z Mesjaszem stały się oczekiwaniami eschatologicznymi.

Tradycja wczesnochrześcijańska połączyła Balaama z Gwiazdą Objawienia i z obchodami Bożego Narodzenia. Powstało wiele interpretacji o tajemniczej „gwieździe”, która według Mt 2,1-12, doprowadziła magów do nowonarodzonego króla żydowskiego. Jednak nie ma nadal zgodności ani co do jej znaczenia, ani tła. Mesjanistyczna interpretacja Lb 24,17 była obecna także w pismach ojców Kościoła i miała związek z wcieleniem. Justyn Męczennik utożsamiał Chrystusa z gwiazdą, choć widział w niej również znak Jego narodzin.

Warto zwrócić też uwagę na fakt, że ojcowie Kościoła zdawali sobie również sprawę z paradoksu prorocstwa Balaama. Pogański wróżbita zapowiedział przyjście na świat chrześcijańskiego Zbawiciela, który wyjdzie z narodu żydowskiego.

BIBLIOGRAFIA

- Albright W.F., „The Oracles of Balaam”, *Journal of Biblical Literature* 63 (1944) 207-233.
- Ashley T.R., *The Book of Numbers* (NICOT; Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1993).
- Cathcart K.J., „Numbers 24:17 in Ancient Translations and Interpretations”, *The Interpretation of the Bible: The International Symposium in Slovenia* (red. J. Krašovec) (JSOTSupp 289; Sheffield: Sheffield Academic Press, 1998) 511-519.
- Darrell H., „The Star of the Magi and the Prophecy of Balaam in Earliest Christianity, with Special Attention to the Lost Books of Balaam”, *The Star of Bethlehem and the Magi: Interdisciplinary Perspectives from Experts on the Ancient Near East, the Greco-*

- Roman World, and Modern Astronomy* (red. G.H. van Kooten – P. Barthel) (Leiden – Boston: Brill, 2015) 431-462.
- García Martínez F. – Tigchelaar E.J.C., *The Dead Sea Scroll Study Edition*. I. 1Q1-4Q273 (Leiden: Brill, 2¹⁹⁹⁸).
- García Martínez F., „Balaam in the Dead Sea Scrolls”, *The Prestige of the Pagan Prophet Balaam in Judaism, Early Christianity and Islam* (red. G.H. van Kooten – J.T.A.G.M. Ruiten) (Themes in Biblical Narrative. Jewish and Christian Traditions 11; Leiden – Boston: Brill, 2008) 71-82.
- Gemser B., „Die Stern aus Jacob (Nm 24,17)”, *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 43 (1925) 301-302.
- Greene J.T., *Balaam and His Interpreters. A Hermeneutical History of the Balaam Traditions* (Brown Judaic Studies 244; Atlanta, GA: Scholar Press, 1992).
- Greene J.T., „The Balaam Figure and Type Before, During, and After the Period of the Pseudepigrapha”, *Journal of the Study of Pseudepigrapha* 8 (1991) 67-110.
- Houtman A. – Sysling H., „Balaam’s Fourth Oracle (Numbers 24,15-19) according to the Aramaic Targums”, *The Prestige of the Pagan Prophet Balaam in Judaism, Early Christianity and Islam* (red. G.H. van Kooten – J.T.A.G.M. Ruiten) (Themes in Biblical Narrative. Jewish and Christian Traditions 11; Leiden – Boston: Brill, 2008) 189-212.
- Ireneusz z Lyonu, *Wykład nauki apostołskiej* (wstęp, przekład i opracowanie W. Myszor) (Źródła Myśli Teologicznej 7; Kraków: WAM, 1997).
- Jacobus H.R., „Balaam’s «Star Oracle» (Num 24:15-19) in the Dead Sea Scrolls and Bar Kokhba”, *The Star of Bethlehem and the Magi: Interdisciplinary Perspectives from Experts on the Ancient Near East, the Greco-Roman World, and Modern Astronomy* (red. G.H. van Kooten – P. Barthel) (Leiden – Boston: Brill, 2015) 399-429.
- Justyn Męczennik, *1. Apologia i 2. Apologia. Dialog z Żydem Tryfonem* (tłumaczenie, wstęp i przypisy L. Misiarczyk) (Warszawa: UKSW, 2012).

- Kuśmirek A., *Balaam i jego wyrocznie (Lb 22–24) w tradycji targumicznej* (RiSB 22; Warszawa: Vocatio, 2011).
- Leemans J., „To Bless with a Mouth Bent on Cursing: Patristic Interpretation of Balaam (Num 24,17)”, *The Prestige of the Pagan Prophet Balaam in Judaism, Early Christianity and Islam* (red. G.H. van Kooten – J.T.A.G.M. Ruiten) (Themes in Biblical Narrative. Jewish and Christian Traditions 11; Leiden – Boston: Brill, 2008) 287-299.
- Levine B.A., *Numbers 21–36. A New Translation with Introduction and Commentary* (Anchor Bible 4B; New York – London: Doubleday, 2000).
- Lust J., „The Greek Version of Balaam’s Third and Fourth Oracles. The ἀνθρῶπος in Num 24,7 and 17: Messianism and Lexicography”, *Messianism and the Septuagint. Collected Essays by J. Lust* (red. K. Hauspie) (Leuven: Leuven University Press, 2004) 69-86.
- Milgrom J., *Numbers* (Philadelphia, PA: The Jewish Publication Society, 1990).
- Muchowski P., *Rękopisy znad Morza Martwego. Qumran – Wadi Murabba’at – Masada – Nachal Chewer* (BZ.TNT 5; Kraków: The Enigma Press, 2000).
- Niclas T., „Balaam and the Star of the Magi”, *The Prestige of the Pagan Prophet Balaam in Judaism, Early Christianity and Islam* (red. G.H. van Kooten – J.T.A.G.M. Ruiten) (Themes in Biblical Narrative. Jewish and Christian Traditions 11; Leiden – Boston: Brill, 2008) 233-246.
- Orygenes, *Homilie o Księdze Liczb* (tł. S. Kalinkowski) (Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy 34/1; Warszawa: ATK, 1986).
- Testamenty Dwunastu Patriarchów* (tł. A. Paciorek), *Apokryfy Starego Testamentu* (red. R. Rubinkiewicz) (Prymasowska Seria Biblijna; Warszawa: Vocatio, 1999) 46-81.
- Tigchelaar E., „Balaam and Enoch”, *The Prestige of the Pagan Prophet Balaam in Judaism, Early Christianity and Islam* (red. G.H. van Kooten – J.T.A.G.M. Ruiten) (Themes in

Biblical Narrative. Jewish and Christian Traditions 11; Leiden – Boston: Brill, 2008) 87-100.

Vetter D., *Seberspruch und Segensschilderung. Ausdrucksabsichten und sprachliche Verwirklichungen in den Bileam* (Calwer Theologische Monographien 4; Stuttgart: Calwer Verlag Stuttgart, 1974).

Wevers J.W., *Notes on the Greek Text of Numbers* (SBLSCS; Atlanta, GA: Scholar Press, 1998).

ANNA KUŚMIREK, profesor UKSW, doktor habilitowany teologii biblijnej, kierownik Katedry Filologii Biblijnej w Instytucie Nauk Biblijnych UKSW, wykładowca biblijnego języka hebrajskiego i aramejskiego, główne zainteresowania naukowe to literatura targumiczna. E-mail: akusmirek22@gmail.com

